

- TERUGKEERREIZEN IN DE LITERatuur -

De weg naar La Bassée

Gielt Algra

essay

nederlands
veteranen
instituut

- TERUGKEERREIZEN IN DE LITERatuur -

De weg naar La Bassée

Gielt Algra

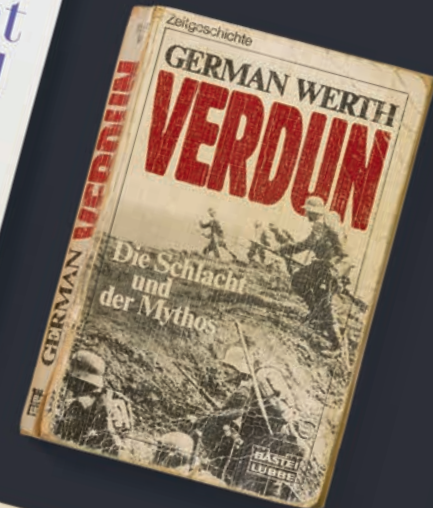
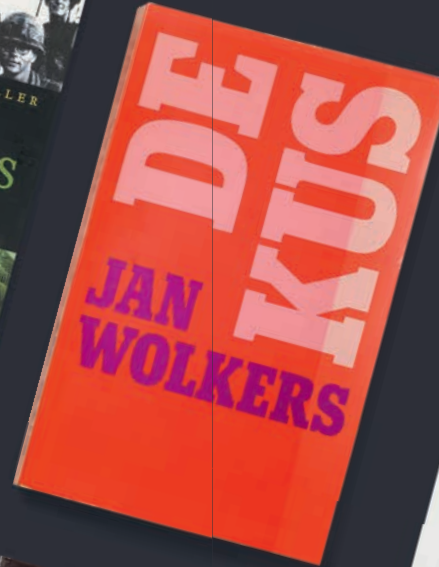
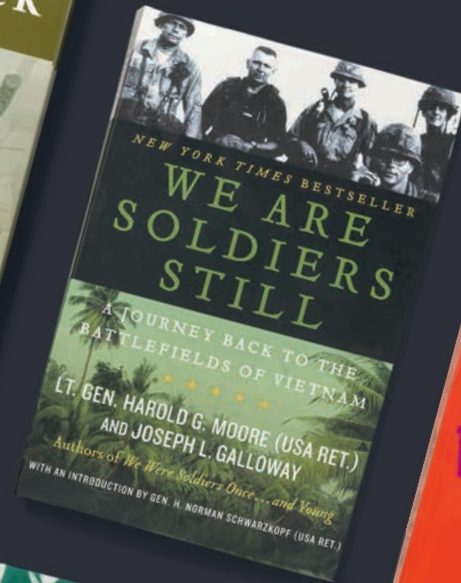

Foto voorpagina:

Grebbelinie eind jaren veertig van de vorige eeuw.
Een veteraan brengt een bezoek aan de loopgraven
waarin hij de strijd in mei 1940 meemaakte.
Foto Stichting de Greb, bewerking MPG

Het Nederlands Veteraneninstituut

Veteranen hebben als militair ons land gediend tijdens oorlogen, gewapende conflicten en vredesmissies. Het Nederlands Veteraneninstituut voert namens Defensie een groot deel van het veteranenbeleid uit. Speerpunten daarvan: het uitdragen en bevorderen van erkenning en waardering voor de inzet van alle veteranen, het bieden van ondersteuning of zorg voor veteranen die dat nodig hebben en het verbinden van veteranen en samenleving, onder meer via educatie, onderzoek, evenementen en publicaties.

www.nlveteraneninstituut.nl

Eine Art Unbehaustheit in der Nachkriegswelt ließ die nun wieder zu Bürgern gewordenen ehemaligen Soldaten trotzdem immer wieder zurückkehren. Verdun zog sie magisch an. Waren es Schuldgefühle gegenüber den Toten? Müßte das Glück, entkommen zu sein, immer wieder beglaubigt werden? >>Die suche nach dem verlorenen Krieg<< nannte Friedrich Siebung solche >>herbstlichen Reisen<<, die Sehnsucht nach dem >>Gefühl<< von damals, nicht nach militärischen Begebenheiten oder Effecten: >>Denn nicht eher ist der verlorene Krieg wiedergefunden und zu den anderen begraben, als bis das Leben uns die gleiche Erkenntnisse schenkt, die uns einst die nahe Tod gab.<<

German Werth in de epiloog van zijn boek *Verdun* uit 1982.

German Werth
Verdun, Die Schlacht und der Mythos

La Bassée, 1918.

La Bassée, 1934.

- EPISODE 1 -

La Bassée

In 1934 keren twee Britse Eerste Wereldoorlogveteranen, Newman en Arpthorp, terug naar het slagveld in Noord-Frankrijk waar ze enkele jaren eerder hadden gevochten. Ze volgen de oude frontlijn en bezoeken de plaatsen waar ze tijdens de oorlog zo'n bloedige, uitzichtloze strijd om hadden gevoerd. Ze schrijven een emotioneel en ook blijmoedig gedicht over hun bezoek, waarin ze hun emoties en hun vreugde over de wederopbouw van het land en de mensen uitdrukken. Zelf zijn ze duidelijk nog niet over hun trauma's heen. In het gedicht dat ze samen schrijven, uiten ze hun grote verbazing: destijds hebben ze jaren gevochten om de luttele kilometers die Béthune van La Bassée scheidten en nu kunnen ze met de bus.

The Road to La Bassée

*I went across to France again, and walked about the line.
The trenches have been all filled in – the country's looking fine.
The folks gave me a welcome, and lots to eat and drink.
Saying, 'Allo, Tommee, back again? Ow do you do? In ze pink?'
And then walked about again, and mooched about the line;
You'd never think there'd been a war, the country's looking fine.
But the one thing that amazed me most shocked me, I should say
-There's buses running now from Béthune to La Bassée.*

In het gedicht van vijf coupletten beschrijven ze hun verwondering dat ze met de bus naar La Bassée kunnen reizen, waar ze ook nog kaartjes voor moeten kopen. Het lijkt alsof er nooit een oorlog is geweest. Ze denken aan hun gesneuvelde vrienden en vragen zich af wat die ervan zouden zeggen, dat er nu bussen over het voormalige slagveld rijden. Ze concluderen dat het een goede zaak is.

Het terugkeren naar het oude slagveld door veteranen is een fenomeen dat weerklank vindt in de literatuur. Het bezoeken van de oude frontlijn is een pelgrimage die veel veteranen door de eeuwen heen hebben gemaakt. Ze wilden vooral de gevallen herdenken.

Toen transportmiddelen zoals de trein dat mogelijk maakten, namen terugkeerreizen naar het oude slagveld een vlucht. Het slagveld van Waterloo bijvoorbeeld, lag vlak bij Brussel. Die stad was redelijk goed te bereiken. Waterloo trok niet alleen toeristen, maar ook veel veteranen, hoewel veel veteranen zich dat eigenlijk niet konden veroorloven. Voor schrijvers was dat een ander verhaal.

Victor Hugo zou meer dan twee maanden op het voormalige slagveld van Waterloo verblijven waar hij, uitkijkend over de vlakke, zijn boek *Les Misérables* zou voltooien. Dit slagveld was het decor van een van zijn hoofdpersonages, Waterlooovetaraan monsieur Thénardier. Zijn leven en identiteit waren voor altijd verbonden met de slag die hij had meegemaakt. Waterloo was echter ook het noodlot van Frankrijk en de Franse bevolking, voor wie de sociale verhoudingen volgens *Victor Hugo* tientallen jaren lang direct voortvloeiden uit de nederlaag van Napoleon. Als kind van een van Napoleons generaals had het ook veel impact op *Victor Hugo* zelf.

De beschouwing van *Victor Hugo* over deze slag is een schoolvoorbeeld van het soort overdenkingen dat veel veteranen in de literatuur hebben bij hun terugkeerreizen. Het fysieke van het landschap en de herkenningspunten van de strijd vormen het kader van de overpeinzingen. De uitkomst ervan is echter niet de zuiver militair-historische benadering maar een bijna metafysische gevolgtrekking van het lot. Hier gaat het om het waarom en de richting waarin de mensheid zich beweegt. De terugkeerreis werd een dankbaar onderwerp in de literatuur. Grote namen als de schrijver en veteraan *Vasili Grossman* en schrijvers als *Scott Fitzgerald* zouden *Victor Hugo* volgen.

Na de Frans-Duitse oorlog van 1870 lag er een goed netwerk van spoorwegen in Europa. De pelgrimage van veteranen werd een vanzelfsprekendheid. Bij de jaarlijkse herdenkingen in Lotharingen kwamen duizenden Franse veteranen naar Mars-la-Tour. Even verderop, vlak over de toenmalige Duitse grens, trokken op dezelfde dag duizenden Duitse veteranen naar Gravelotte. In de Verenigde Staten was eerder al eenzelfde soort tendens te ontwaren, waarbij duizenden veteranen van de Amerikaanse Burgeroorlog (1861–1865), de Zuidelijke én de Noordelijke, de voormalige slagvelden bezochten om te herdenken. In de VS stond verzoening, in het kader van *nation building*, duidelijk op de agenda. Dat was bij Gravelotte en Mars-la-Tour zeker niet het geval, hoewel individuele veteranen zich daardoor zeker niet lieten weerhouden.

- EPISODE 2 -

Pelgrimage

Een ander aspect van de pelgrimages of terugkeerreizen, zoals ze zijn gaan heten, is de herdenking. Veel veteranen worstelen nog steeds met vragen en problemen. Ze hopen dat het terugkeren naar de plaats waar alles zich heeft afgespeeld, louterend werkt. Zo kunnen ze misschien hun ervaringen een plek geven. In de literatuur vinden we dit terug. *Vera Brittain* lijkt in haar autobiografische roman *Testament van de jeugd* het herdenken en het 'een plaats geven' te combineren.

Vera Brittain
Testament van de jeugd

In deze roman beschrijft ze haar reis naar de plek waar haar broer in de bergen van Italië op het plateau van Asiago in 1918 sneuvelde. Hoewel het niet echt een terugkeerreis was voor haar, zij was immers verpleegster aan het Westelijk Front geweest en had niet in Italië gediend, was het voor haar wel een reis terug naar de tijd van de oorlog.

Na een eindeloos lijkende tocht naar boven, naar het plateau, herkent ze de contouren van het oude slagveld. Na enig zoeken vindt ze de kleine begraafplaats met zestig graven, waar ook dat van haar broer Edward zich zou moeten bevinden.

'De namiddagzon die in het westen achter de lage heuvels aan de overkant begon te zakken, scheen precies op de graven; als ze naar het oosten waren gericht zouden ze recht in het dennenbos hebben gekeken en had de zon nooit op de inscripties kunnen schijnen.

Wat vreemd, wat is het toch vreemd, peinsde ik, terwijl ik met een ondefinieerbare pijn in mijn borst tussen de keurige rijen rechthoekige stenen naar Edwards naam zocht, dat heel mijn verleden – de kindertijd waarvan ik nu de herinneringen met niemand meer kon delen, de groene velden van Uppingham, de rusteloze maanden in Buxton, de hoop en ambities van Oxford, de verliezen en langdurige kwellingen van de oorlog – hier ligt begraven in dit graf op de top van een berg in de

imposante stilte, in de zingende on aardse roerloosheid van deze afgelegen bossen. Bij elke bocht van elke weg die ik in de toekomst neem, zal ik hem vragen willen stellen, herinneringen met hem op willen halen, en hij zal er niet zijn. Wie zou hebben gedacht dat het jongetje dat in de kalme veilige wereld van een gezin in de provincie werd geboren, zijn korte leven zou laten in een slag onder hoge dennenbossen op een onbekend Italiaans plateau.'

Vera Brittain zou haar as na haar dood, op 29 maart 1970, laten verstrooien over het graf van haar broer.

Vera Brittain bij een veldhospitaal tijdens WO I.

The last love battle

Al eerder noemde ik de Amerikaanse auteur *Scott Fitzgerald*. In zijn roman *Tender is the Night* beschrijft hij hoe een bont gezelschap, onder wie veteranen, in de glorie-dagen van de 'roaring twenties' het oude slagveld van de Somme uit de Eerste Wereldoorlog bezoekt. Critici prezen al de uitstekende karaktertekening van veteranen Tommy Barban, Abe North en Dick Diver. Zij belichamen verschillende gevolgen van wat oorlog met mensen doet. Voor veteraan Abe, die echt gevochten had, is het bezoek aan het oude slagveld de enige keer dat hij

F. Scott Fitzgerald
Tender is the Night

vrolijk is. Als hij herinneringen ophaalt, lijkt hij te refereren aan het enige moment in zijn leven dat hij succesvol was.

De psychiater Dick Diver, die vooral mensen hielp, heeft een heel andere kijk. Hij probeert te verklaren hoe het zo ver heeft kunnen komen en waarom het volgens hem nooit meer zou gebeuren. Hij zag het als een pad dat de mensheid had bewandeld. Niet bewust gekozen, want daarvoor was het te chaotisch, maar ook bij hem komt het lot om de hoek kijken.

Hij wijst naar de rivier de Ancre en zegt dat ze er nu in een paar minuten naartoe kunnen lopen, maar dat ze er toen centimeter voor centimeter, dag na dag naartoe kropen.

'This western-front business couldn't be done again, not for a long time. The young men thought they could do it but they couldn't. They could fight the first Marne again but not this. This took religion and years of plenty and tremendous sureties and the exact relation that existed between the classes. The Russians and the Italians weren't any good on this front. You had to have a whole-souled sentimental equipment going back further than you remember. You had to remember Christmas, and postcards of the Crown Prince and his fiancée, and little cafés in Valencia and beer gardens in Unter den Linden and weddings at the mairie, and going to the Derby, and your grandfathers whiskers.'

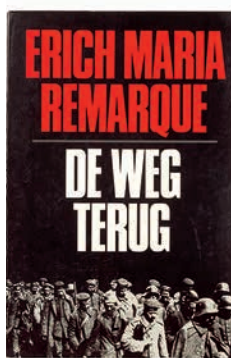
Hij werd onderbroken door een van de anderen met de opmerking dat generaal Grant dit soort slachtingen al organiseerde in de Amerikaanse burgeroorlog. Maar dat weerlegde hij meteen.

'No he didn't – he just invented mass butchery. This kind of battle was invented by Lewis Carroll and Jules Verne and whoever wrote Udine, and country deacons bowling and marraines in Marseilles and girls seduced in the back lanes of Würtemberg and Westphalia. Why, this was a love battle – there was a century of middle-class love spent here. This was the last love battle.'

- EPISODE 3 -

De weg terug

Als je het hebt over terugkeerreizen van veteranen in de literatuur, dan kun je niet om *Erich Maria Remarque* heen. Hij schreef immers *De weg terug*. Dit boek, dat in feite het vervolg is op *Van het westelijk front geen nieuws*, gaat over een groep veteranen die de oorlog heeft overleefd. Hun 'weg terug' is vooral hun weg weer zien te vinden in de Duitse (burger)samenleving. Zij moeten

Erich Maria Remarque
De weg terug

letterlijk weer hun weg vinden in de samenleving, achtervolgd door de ervaring van de loopgraven tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het gaat vooral over aanpassing, verdriet en miskenning. Toch komt ook de daadwerkelijke, fysieke terugkeer naar het voormalige slagveld aan bod.

De hoofdpersoon besluit op een gegeven moment om zijn oude kameraad Giesecke op te zoeken, samen met drie anderen. Giesecke verblijft in een militair-psychiatrisch hospitaal. Bij een beschieting in 1916 in het Franse dorpje Fleury, in de buurt van Verdun, werd hij bedolven onder puin. Hij kon overleven omdat er een stervende soldaat met een open buikwond boven op hem lag. Om adem te halen, moest Giesecke steeds de darmen terugdrukken in de buik-

holte van de nog bij bewustzijn zijnde, maar stervende man. Sindsdien heeft hij iedere avond nachtmerries en herbeleeft hij dat moment, en iedere keer heeft hij het gevoel te stikken. Wanneer ze hem spreken en het een beetje over koetjes en kalfjes en de toekomst gaat, onderbreekt Giesecke hen plotseling met een vraag.

'Kunnen jullie de majoor niet eens voor mij schrijven?' Vraagt Giesecke. 'Welke majoor?' Zeg ik verwonderd. Ludwig stoot mij aan. 'Wat moeten wij hem schrijven?' Ga ik snel voort. 'Hij moet mij nog eens naar Fleury laten gaan,' antwoordt Giesecke opgewonden, 'dat zou mij vast en zeker helpen. Alles is daar nu natuurlijk helemaal stil en ik ken het immers alleen, toen alles er dreunde en in de lucht sprong. Ik zou dan door de Dodenvallei langs Koude Aarde naar Fleury gaan, en er zou geen schot vallen en alles zou voorbij zijn. Vinden jullie ook niet dat ik dan rust zou moeten krijgen?'

De kameraden laten Giesecke met enige geruststellingen achter in de psychiatrische inrichting. Ze lopen zwijgzaam naar huis, waarbij wat woorden worden gewisseld over hoe het hen allen heeft getroffen. Een van hen zegt eerst helemaal niets, tot hij zijn zwijgen verbreekt bij het afscheid nemen.

'Hebben jullie gehoord wat hij wilde?' Vraagt hij. 'Naar Fleury – terug naar Fleury.'

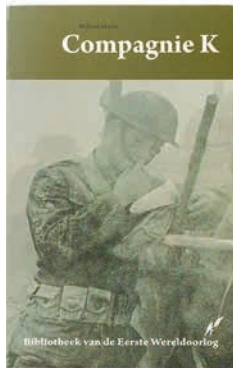

Erich Maria Remarque.

Pig Iron

Niet iedereen geloofde in het helende effect van het teruggaan naar de plaats des onheils. Het zou confronterend zijn, het kan een deceptie zijn als het niet oplevert wat ervan wordt verwacht. Een voorbeeld hiervan is te vinden in het boek

Compagnie K van *William March*. In dit boek beschrijft *March*, zelf gedecoreerd veteraan uit de Eerste Wereldoorlog, de lotgevallen van zijn compagnie Amerikaanse mariniers aan het Westelijk Front in de periode 1917–1918. Hij doet dit aan de hand van 113 korte, persoonlijke verhalen van de verschillende manschappen van de compagnie. De eerste verhalen gaan over de aanloop en voorbereiding, de volgende vertellen over de gebeurtenissen in Frankrijk en de laatste verhalen gaan over wat er na de wapenstilstand met de mannen is gebeurd. Het laatste relaas gaat over Sam Ziegler, die tijdens een vakantie aan de oostkust van de Verenigde Staten in de buurt is van zijn opleidingskamp van weleer. Hij besluit, ondanks dat zijn vrouw ‘begon te steigeren’, het kamp te bezoeken. Bij de poort helpt de officier van de wacht hem met het bekijken van de dienstroosters. Hij ontdekt dat ‘Pig Iron Riggin’ nog steeds bij het onderdeel dient en op de basis is. De wachtofficier laat hem halen, want Sam Ziegler wil graag praten over ‘die goeie oude tijd’. Pig Iron leidt hem vervolgens rond op de basis en ze besluiten ook hun eigen oude barak te bezoeken.

William March
Compagnie K

Op de muren was een aantal kleine zilveren plaatjes bevestigd om aan te geven van wie welke brits was geweest. <<Dat is een fantastisch idee>>, zei ik. Toen dacht ik even na. <<Als ik het me goed herinner was mijn brits daar bij de kachel>>, zei ik. We liepen ernaartoe en keken naar de muur. Inderdaad hing daar een zilveren plaatje met mijn naam erop. De aanblik gaf me een vreemd gevoel. Toen bekeken Pig Iron en ik de andere plaatjes...

<<Frank Halligan>>, zei ik... <<Waarom heb ik in geen jaren aan die oude ijzervreter gedacht? Wat is er van hem geworden Pig Iron?>>

<<Hij is nog ergens in het leger>>, zei Riggin. <<Ik weet alleen niet precies waar.>> Pig Iron keek ook naar de plaatjes. <<Rowland Geers... Was dat die vent die de Maas overzwoom toen de brug de lucht inging?>>

<<Kan zijn,>> zei ik, <<ik herinner het me niet precies.>>

<<Ik kan me Carter Atlas nog heel goed herinneren>>, zei Pig Iron lachend.

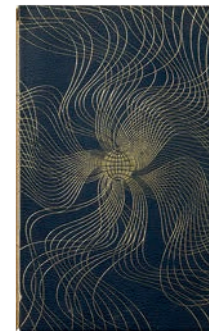
<<Hij was die jongen die op een avond zijn etensblik weggooide toen er weer rijst in zat.>> <<Ik kan me hem niet goed voor de geest halen,>> zei ik, <<Ik kan hem niet plaatsen.>>

<<John Cosley verloor een arm,>> zei Pig Iron, <<of was dat Ollie Teclaw? Hoe dan ook, ik herinner me dat ik om een van zijn armen een tourniquet aanbracht en wie het ook was, hij bleef maar zeggen dat ik het te strak deed. Je herinnert je John Cosley toch? Die lange vent met dat rode haar.>>

Ik stond daar en probeerde de gezichten op te roepen van de mannen met wie ik gediend had, maar het lukte me niet. Toen besepte ik dat ik me ook het gezicht van Riggin zelf niet had herinnerd als ik niet van tevoren geweten had wie hij was. Ik begon me triest te voelen omdat het allemaal zolang geleden was en vooral omdat ik zoveel vergeten was. Al met al had ik spijt dat ik naar het kamp was teruggegaan. Pig Iron en ik stonden elkaar aan te kijken. Eigenlijk hadden we niets te bespreken. Toen sloten we de oude barak en gingen naar buiten.

Verdun

Ondanks eventuele aarzelingen na de Eerste Wereldoorlog om zo'n reis te maken, gingen veteranen op pad zodra ze ook maar een kans zagen.

Georges Blond
De slag bij Verdun

Duizenden en duizenden ondernamen de pelgrimage. En ook nu nog keren veteranen terug naar de plek waar het zich allemaal afspeelde. De rituelen die destijds in zwang raakten, zoals het gedeeltelijk dragen van een uniform, blijken tijdloos. *Georges Blond*, de Franse schrijver van tal van historische romans en ook de auteur van het non-fictieve boek *De slag bij Verdun*, tekende in de epiloog van dat boek het verhaal op van een café-eigenaar. *Blond* had de man verteld dat hij zich was gaan vereenzelvigen met al die mannen die hij had geïnterviewd over die veldslag. Het verhaal van de café-eigenaar is een goed voorbeeld van de massaliteit waarmee dat gebeurde.

'Meneer, ik verbaas me er helemaal niet over wat u daar zegt. Ikzelf had in de jaren dertig, ik was toen vijftig jaar, een café, samen met mijn vrouw. Bij Lemmes, aan de Via Sacra, precies tegenover ons stond een paaltje met een helm. Dat café stelde niet veel voor, meneer, maar we konden ervan leven. Vanwege de terugkomers. Al die kerels die nog eens kwamen kijken naar de plaatsen waar ze gevochten hadden. Er waren reizen die door bureaus werden georganiseerd, pelgrimstochten, grote groepen, maar ook mensen die alleen kwamen, je kunt je niet voorstellen hoeveel. Ze kwamen per trein, per auto, dikwijls op de fiets, op een karretje dat als een ezel bepakt was. Alle klassen van de maatschappij, meneer. Een kerel in een auto, kennelijk heel rijk, met zijn chauffeur, ze hadden samen gevochten. Ze gingen aan hetzelfde tafeltje zitten, de baas bestelde

een omelet en witte wijn. 's Avonds kwamen ze allebei weer terug, na hun bezoek, ze aten weer samen en toen gingen ze weg, de chauffeur voorin en de baas achter, het was weer voorbij. Sommigen kwamen haast als militair, met puttees en een jekker, hun helm en insignes ontbraken er nog net aan. Al die mannen kwamen om hun loopgraaf op te zoeken, hun schuilkamer, de kuil waarin hun makker naast hen was doodgegaan. Meneer, er waren er bij die spullen hadden meegenomen om te blijven kamperen in hun vroegere schuilplaatsen die ze dan weer wat opknapten, met soepketels en alles. Zo nu en dan vloog er eentje de lucht in bij het koken, als er een oude granaat ontplofte, of een handgranaat, maar dat weerhield niemand. Mijn vrouw en ik hoorden die kerels natuurlijk wel met elkaar praten. Ze gaven elkaar de hulzen die ze bij een hervonden geschutsemplocement hadden gevonden, of iets dergelijks. Ook hele discussies. "Ik zat in het Dodenravijn." "In welk Dodenravijn?" Er zijn wel een stuk of twaalf van die dodenravijnen geweest, voor zover ik begrepen heb. En meneer, de Duitsers kwamen ook. We zeiden hoe langer hoe minder "moffen." Ze aten vlug en bijna zonder te praten; ze praatten nooit met de Fransen, maar dikwijls groeten Fransen en Duitsers elkaar met een hoofdknikje. Zo waren er pelgrims die elk jaar terugkwamen, meneer, elk jaar zonder er één over te slaan. Ze bezochten alles te voet, soms wel dertig tot veertig kilometer op een dag. Anderen, de kampeerders bleven langer, een week. Het leek wel alsof ze zich er niet van konden losscheuren, meneer. Het leek haast alsof ze gelukkig waren daar te zijn.'

Indië

Dit soort boeken valt vaak binnen het genre van herinneringsliteratuur, waarvan er in Nederland veel is uitgebracht, met name door Indiëveteranen. De volledige reeks van Anton P. de Graaff mag als bekend beschouwd worden. Dit betreft uiteraard non-fictie, net als het werk van Blond. In een van de delen van *De Graaff* komt ook een ander bekend fenomeen naar voren: wat veteranen doen tijdens hun terugkeerzaken. Niet alleen bezoeken ze de locatie zelf, maar er worden ook gebeurtenissen nagespeeld. Waar de café-eigenaar van *Blond* al repte van veteranen die bivakkeerden in hun oude schuilplaatsen, vertelt *De Graaff* in het deel *Met de T.N.I. op stap* over een groep Indiëveteranen die in Indonesië een bepaalde patrouille opnieuw gaat lopen. Ze noemen het 'de laatste patrouille'. Ze worden daarbij begeleid door een voormalige tegenstander en worden onderweg overvallen door de befaamde regen die in Indonesië toen zo vaak op hen neerdaalde.

Anton P. de Graaff
De laatste patrouille

We lopen echter door. Dit is geen wandeling, dit is een patrouille. Dit is geen gewone patrouille, dit is een laatste verwerking van onverwerkte herinneringen. Dit is geen show, maar een eerbetoon aan de kameraden die op deze weg sneuvelden of gewond raakten. Als we langs een klein reparatie-werkplaatsje lopen, schuilen we tien minuten onder het afdak, terwijl het busje wacht. Trisunu vraagt of we niet liever met de bus naar Sapuran willen, maar daar is niemand toe bereid. Al sneeuwt het, al ijzelt het, al stormt het, al hagelt het, het maakt ons allemaal niets uit: wij lopen naar Sapuran – alle negen kilometers.

De mannen in het boek staan stil bij de plekken waar hun kameraden zijn gesneuveld. Dit zijn emotionele momenten. Voor sommigen van hen is dit ook een vorm van afsluiting. Ze hebben jarenlang geworsteld met de herinneringen en geloofden eigenlijk niet dat afsluiting ooit mogelijk zou zijn. De Indiëveteraan Steverink was voor het eerst na veertig jaar weer in Indonesië. Hij stelt aan het einde van deze reis:

'Ik had niet gedacht, dat ik dit ooit nog terug zou zien. Ik heb geen wensen meer.'

Wat we ook zien in dit boek, is de ontmoeting met voormalige tegenstanders. De veteranen zijn er op uitnodiging van voormalige TNI-strijders en hun bezoek ging zeker niet zonder het nodige rumoer. Veel van hun kameraden in Nederland hadden zo hun eigen gedachten over ontmoetingen met 'de oude vijand'.

Dit is ook iets wat bijna inherent lijkt aan terugkeerreizen. Je kunt vaak niet om de plaatselijke bevolking en de voormalige tegenstanders heen. Of zij wonen daar of ook zij reizen erheen. Op YouTube zijn filmpjes te vinden van de 1913 en zelfs 1938 'reunion' van de slag bij Gettysburg. Daar zie je de Zuidelijke en de Noordelijke veteranen van de Verenigde Staten gebroederlijk met elkaar omgaan. Nederlandse veteranen die Srebrenica bezoeken, hebben ontmoetingen met de 'Moeders van Srebrenica'. Roland Dorgelès, Eerste Wereldoorlogveteraan en schrijver van het beroemde boek *Houten kruisen*, ging, nog vlak voor het begin van de Tweede Wereldoorlog, in op een uitnodiging van Duitse oud-strijders om een lezing te geven. Toen hij bij de bijeenkomst sprak, gingen zijn gedachten uit naar de mannen die zijn publiek vormden:

Vanaf het podium keek ik naar de oud wordende mannen en ik dacht ze te herkennen. Waren het, met hun littekens en hun lintjes, niet dezelfde mannen die ik elke lente in de kapel van de Invalides terugzag bij de mis voor mijn regiment? Ja, zij aan zij, bijna als vrienden werken wij, schreef de dichter.

Voor de mannen 'van de laatste patrouille' in het boek van *De Graaff* werkte het net zo toen ze een weerzien hadden met de bevolking van Sapuran in Indonesië.

'Nu staan dezelfde ex-soldaten Bakhuis en Hessling, inmiddels grootvaders van 63 jaar, bij de plaats waar het allemaal gebeurd is. Zij konden het navertellen – Velen konden het niet! Inmiddels klettert de zware regen op het drijfmatte asfalt en lopen daar negen mannen van 63 jaar, helemaal doorweekt hun kilometers – de ene na de andere. Volhouden! We moeten dit nog één maal doen. We kunnen het nu nog.' En ze hielden het vol. De bevolking van het plaatsje Sapuran, waar het toen ook om draaide, is dan uitgelopen om hen te begroeten en toe te zwaaien. Ze worden uitgenodigd om te blijven eten maar moeten helaas meteen door. 'De bevolking van Sapuran zwaait ons lachend uit. Na vandaag bestaat er geen trauma Sapuran meer – ook niet voor hen die hier niet meer terug zijn geweest. De mensen in Sapuran zijn onze vrienden geworden.'

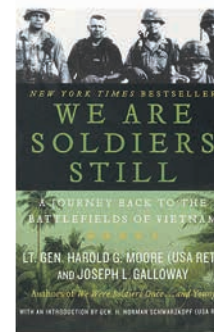
Vietnam

Dat een terugkeerreis en de confrontatie met de bewoners kan leiden tot nieuwe inzichten bij veteranen, blijkt ook uit het boek *We are Soldiers Still*. Het is een non-fictie boek, geschreven door luitenant-generaal *Harold G. Moore* en *Joseph L. Galloway*, en het doet verslag van een terugkeerreis van een groep Vietnamveteranen die heeft gevochten bij La Drang in 1965. De titel is een verwijzing naar het boek dat is geschreven over deze gevechten: *We were Soldiers once... and Young* dat later is verfilmd met Mel Gibson in de hoofdrol.

Ze realiseren zich pas de diepgaande betekenis van de Vietnamoorlog voor

henzelf wanneer ze in contact komen met Vietnamezen.

Op dat moment lijken hun persoonlijke ervaringen scherp af te steken tegen de complexiteit van de duizendjarige geschiedenis van het land. Dit fenomeen doet denken aan de Indiëveteraan die zich tijdens zijn reizen naar Indië soms afvroeg waarom de bevolking zo vriendelijk was. Het besef kwam later dat de dekolonisatieoorlog slechts een van de vele beprovingen was die de Indonesische bevolking in de recente geschiedenis heeft doorstaan. Een vergelijkbare ervaring werd beschreven in het boek *We are Soldiers Still*, waar Amerikaanse Vietnamveteranen tijdens hun bezoek aan het voormalige slagveld werden geconfronteerd met een opmerkelijke, semantische discussie met een van de tolken.

Luitenant-generaal
Harold G. Moore,
Joseph L. Galloway
We are Soldiers Still

Every mile we drove south now brought us closer to the part of South Vietnam we knew best; the part where we soldiered in dozens of combat operations that reached from the South Chinese Sea into the mountains of the Central Highlands. Soon we would reach villages and towns and coastal plains with their rich green paddies that we had known well. Places where we saw friends killed and wounded in a war that this land and this people absorbed and where they have now moved on as though all that never happened. Our hosts were amused when we referred to the conflict as the Vietnam War. In their history books this small ten year slice of time is called the American War. 'Our people have fought many wars in the last thousand years. They are all Vietnam Wars, so we must call them different names to be more specific,' one of the translators said. Besides, he added, Vietnam today is a country, not a war. Before we finished this journey we would come to accept the truth in that statement.

Worsteling met het verleden

De mannen in het verhaal van *Anton P. de Graaff* konden hun missie na hun terugkeerreis afsluiten, met de laatste patrouille naar Sapuran. De Vietnamveteranen uit het boek *We are Soldiers Still* realiseerden zich, nadat ze weer in de jungle van Vietnam waren geweest, dat hun aanwezigheid in dat land slechts een vluchtig moment was in de duizendjarige geschiedenis van Vietnam.

Voor Indiëveteraan Bob uit het boek *De Kus* van *Jan Wolkers* werkte het evenwel anders. Deze Indiëveteraan reist met zijn beste vriend, de ik-persoon in het boek, met een georganiseerde reis terug naar Indonesië. Tijdens deze reis wordt Bob veelvuldig herinnerd aan wat er was gebeurd, toen hij daar als soldaat diende. Zijn reisgezelschap kun je bijna zien als een metafoor van de Nederlandse

samenleving, iedereen reageert op zijn eigen manier.

De schrijver *Jan Wolkers* had zich in de zomer van 1945 op 19-jarige leeftijd, samen met zijn vriend Wim de Kler, aangemeld als oorlogsvrijwilliger. Het ging toen nog nadrukkelijk om het verdrijven van de Japanners uit 'ons Indië'. *Wolkers* werd echter afgekeurd vanwege 'sensibiliteit', maar zijn vriend Wim mocht wel naar Indië. Later zou ook Han, de broer van *Wolkers*, als militair worden opgeroepen en uitgezonden. In eerste instantie had het *Wolkers* diep geraakt dat hij niet mocht gaan. Hij onderhield in die tijd een intensieve briefwisseling met Han en zijn vriend Wim en al gauw bleek uit die brieven dat ze helemaal niet tegen de Japanners streden. Het was een strijd tegen de Indonesiërs geworden, waarbij de gewone bevolking veelvuldig het slachtoffer was.

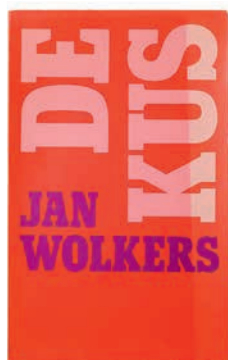
Wolkers werd toen een uitgesproken tegenstander van de inzet in Indië. Ook na de terugkeer van Wim en Han zou *Wolkers* vaak met hen en andere Indiëveteranen over hun tijd in de Oost spreken.

Hij schreef er twee romans over. *De Walgvogel*, over een fictieve jongeman die voor de strijd naar Indië wordt gestuurd en *De Kus*. Voor beide boeken is *Wolkers* naar Indonesië gereisd in zo'n typisch Nederlands gezelschap. Hij probeerde zich in te leven in wat zijn vriend en broer daar hebben meegemaakt. Broer Han en vriend Wim de Kler waren echter niet mee op deze reis. Dat wilde *Wolkers* ook niet, want de reis alleen afleggen moest onderdeel worden van de beleving voor zijn boeken. Feit is dat een van de scènes die hij beschrijft in *De Kus* zo uit de brieven van zijn vriend Wim de Kler had kunnen komen. Het is wel een scène waarbij de herinnering aan Indië verwordt tot een confrontatie met een plaats delict. Indiëveteraan Bob vertelt aan de ik-persoon, als het landschap onderweg hem aan alles herinnert, wat er allemaal is gebeurd.

Peinzend kijkt hij naar buiten. 'Ik heb het teruggezien. Van een boel heb je spijt. Dat zou je willen vergeten. Andere dingen waren prachtig en die zou je nog wel tien keer over willen doen. Zo is het. Voorbij. Zakken ermee.'

Hij slaat nerveus wat as van zijn broek, kijkt even de bus in en zegt zacht: 'Gelul. Je kan nooit alles van je afschudden. Er zijn dingen gebeurd die je blijven achtervolgen. We werden een keer beschoten. Boven Bandung was het. Dan duik je met zijn allen uit de wagens en ga je het terrein verkennen waar dat schot vandaan kwam. We lagen daar zo te loeren over een open veldje met sawa's en toen rent er ineens een jongen over zo'n dijkje weg. Ik voelde dat hij het niet gedaan kon hebben. Dan was hij allang weg geweest. Toch schoot ik. En niet door zijn kop zodat hij meteen vertrokken was geweest. Een salvo dwars door zijn pens. Pure wraak. Ik weet nog precies hoe het was. Het licht. Zoals dat over de sawa's viel. Ze kermen altijd over hun moeder. Als je dat hoort denk je dat we de ergste beulen waren. Maar achter je, aan de kant van de weg lag één van je kameraden met een stukgeschoten schouder of een kogel in zijn maag te kreperen. Dat kon je niet zomaar straffeloos laten passeren. Dan wilde je wraak nemen. Op dat hele land.'

Hij kijkt me even aan. Het zweet staat op zijn voorhoofd alsof hij koorts heeft. 'Een jaar of wat geleden kom ik bij een benzinepomp. De knaap die me daar hielp was daar ook bij geweest. Het eerste wat hij zei toen hij me herkende was: "Waarom moest je nou die jongen kapotschieten?" Alsof het gisteren was gebeurd.'

Jan Wolkers
De Kus

Aftiteling

De ervaringen van een veteraan op een bepaalde plek kunnen zo intens en heftig zijn dat hij vergeet dat die plaats ook een eigen geschiedenis en toekomst heeft. Voor de veteraan is het vaak moeilijk te bevatten dat er mensen zijn die heel anders kijken naar diezelfde locatie, dat ze er heel andere gevoelens bij hebben.

De in 2021 overleden Britse auteur *Lyn MacDonald* verklaart dit fenomeen in haar boeken. Zij schreef op basis van duizenden interviews en gesprekken met Britse Eerste Wereldoorlogveteranen bestsellers als *The Roses of No Man's Land* en *They Called it Passchendaele*. Ze reisde geregeld met veteranen terug naar de voormalige slagvelden. In een interview vertelt ze dat ze al in de jaren zestig geïntrigeerd was door die groepjes oude mannen die zich in de pub in een hoek verzamelden en alleen maar met elkaar spraken. Het ging altijd over hetzelfde: de strijd in de loopgraven.

Toen zij met een van hen in gesprek raakte, vroeg ze hoe belangrijk die periode in zijn leven voor hem is geweest. De man vertelde haar dat het was 'als een film'. Hij had twee jaar in de loopgraven gestaan en daar ging de film van zijn leven over. 'De rest was aftiteling.'

Het Westfront in Vlaanderen, 1917.

Colofon

Dit essay is een uitgave van het Nederlands Veteraneninstituut, Willem van Lanschotlaan 1, Doorn
Beeld: Stichting de Greb, Alamy, Getty Images, Gerard Wessel
Realisatie: ©MPG, www.mpg.today | 2024
Concept en artdirection: Gitteke van der Linden

- TERUGKEERREIZEN IN DE LITERATUUR -

De weg naar La Bassée

Gielt Algra

Sinds mei 2022 organiseert het Nederlands Veteraneninstituut voor groepen Dutchbat III-veteranen terugkeerreizen naar Srebrenica. Op kosten van het ministerie van Defensie gaat zo voor veel Dutchbatters de wens in vervulling om het gebied nog een keer te bezoeken. Dat veteranen teruggaan naar de plekken waar ze ooit vochten of onder levensgevaarlijke omstandigheden de vrede dienden, is zeker niet nieuw. We kennen het fenomeen uit verhalen van veteranen, uit onderzoek en uit de beelden van grootschalige herdenkingen.

Dat maakt nieuwsgierig. Wat vinden we in de literatuur terug over deze bijzondere reizen? Een zoektocht in die literatuur legde bijzondere sporen bloot. Dit essay doet hiervan verslag.

Gielt Algra (1966) studeerde politicologie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam en de Universiteit van Amsterdam. Als sergeant bij de infanterie vervulde hij zijn dienstplicht. In die periode is hij gekozen tot voorzitter van de Vereniging van Dienstplichtige Militairen (VVDM). Na zijn diensttijd werd hij voorzitter van The European Council of Conscripts Organisations (ECCO). Sinds 2001 werkt Algra bij het Expertisecentrum van het Nederlands Veteraneninstituut. Daar interviewt hij vooral veteranen voor de Interviewcollectie Nederlandse Veteranen (ICNV). Ook is hij redactielid van het veteranenmagazine Checkpoint en leidt hij de werkgroep Veterans and Society van de European Research Group on Military and Society (ERGOMAS). Verschillende publicaties van het Nederlands Veteraneninstituut zijn van zijn hand of mede door hem geschreven.